

տեւելով այս մասին աւելի ձեռնհասներուն. մասնաւոր որ մեր յիշած օրինակին մէջ ոչ հարկ կար եւ ոչ ալ պահանջ այդ գիւտին։
Պատեհ հաւթին նորէն կը դառնանք այս խնդրոյս՝ այս կամ այն կէտն աւելի լուսաւորելու։

Քաթողոս, 13/25, Նոյ. 1888: Ս. ՏԻՐԻՆԱՆ

ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

ԹՐԻԵՍՏԻ ՀԱՅ ԳԱՂԹԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Թրիեստ, 12, Յուլիանայ 1889:

Մէկը Թրիեստ քաղաքն ուր կոխած առանձն ժողովրդեան բերանն Հայոց անուշը կարգալով՝ կամայ կամաւ կ'ենթադրէ որ առան մի Թրիեստ Հայոց բազմութիւն եղած ըլլայ։ Իրօք ալ երբեմն կը լսուի՝ « Թրիեստի Հայոց գաղթականութիւն » բացատրութիւնը։ Բայց Է այնպէս. եղած է Թրիեստ բազմութիւն Հայոց։ Ոչ. երբեք Թրիեստ բազմութիւն ըսուելու կամ հասարակութիւն մը կազմելու չափ Հայք չեն գտնուած։ Սակայն Հայոց ազգին սեպհական եւ երբեք ուրիշ ազգի վրայ չստանուած յատկութիւն մըն է որ քանի մ'անհատական հայ անձինք, ուր որ գտնուին, քիչ ատենուան մէջ Նոյն տեղն իրենց ճարպկութեամբն ու գործունէութեամբն այնպէս անուշ կը հանեն՝ որ կարծես թէ մեծ հասարակութիւն մ'ըլլան, եւ առաջին գործերուն կըլլայ իրենց փողոցին « Հայոց փողոց » անունը գործածել։ Այսպէս եղած է ոչ միայն ի Թրիեստ, այլ եւ Ամսթերտամ, Լիւվոնայ, Անգոնա նաեւ Վենետիկ։

Եթէ ուրիշ տեղեր երկայնժամանակեայ տեւողութիւն չէ ունեցած հայ ընտանիքներու զոյուցիւնն, այդ այնչափ հաւաքին չէ, որչափ հաւաքին է Թրիեստ քաղաքին մէջ տեւական արմատ չբռնելին։ Ազգիս մէջ քիչեւուն ծանօթ է այն անհատաւոր բախտի գուռն, որ անցեալ դարուն վերջին կիսուն մեր ազգին առջեւ բացուած էր Թրիեստ քաղաքին մէջ։ Գամենայն դարս որչափ է այն ատեններն մեր ազգին գլուխ կեցողներուն կուրուքիւնը։ Առասպել չենք պատմել, երբ կ'ընենք թէ Մարիա Թերեզա Աւստրիայի մեծ և իմաստուն կայսրուհին Թրիեստ քաղաքին վաճառականութիւնը ծաղկեցնելու գլուխով։ Հոս արեւելեան ազգերէ գաղթականութիւններ ձգելու նպատակաւ Նոյն արեւելեան ազգայնոց համար անկուր արտօնութիւններ տուած էր։ Այս արտօնութեանց հրամանագիրն ոչ միայն այն ատեն Թրիեստ գտնուող քանի մը

Հայոց ու Միթիթարեան Միաբանութեան ուղղեց, հապա նաեւ ենթադրելով՝ որ իւր այս շնորհագիրն ստուգութեամբ հայ ընտանիք պիտի ձգէ Թրիեստ, անոնց ազգային գլուխ մը կ'ենթադրէ եւ աս գլխոյն ազգային իրաւաբանութեան ներքեւ կը գնէ ոչ միայն Հայերն, հապա նաեւ Արեւելքէն հոն եկող թէ եկեղեցական եւ թէ աշխարհական Յոյները, Մարոնիդներն եւ ուրիշ որ եւ իցէ արեւելեան ազգերը։ Անբնական լինէ քան է՝ որ այն ատեն իրօք Արեւելքէն խմբովին գաղթականութիւն մ'եկած չէ մեր ազգէն ի Թրիեստ, ուր ամէն կերպ օգնութիւն ու արտօնութիւն խոստացուած էր Աւստրիայի տէրութեան կողմանէ մասնաւորաբար Հայոց, եւ երկրորդաբար ուրիշ արեւելեան ազգաց։ Յոյներն աս մասին ալ իրենց շահը տեսնելով՝ այն ատեն խմբովին եկած են հոս ու վաճառականութեան աներ բացած են, եկեղեցի չինան եւ իբրեւ գաղթականութիւն ոչ փոքր հասարակութիւն մը կազմած են, եւ իրենց արտած արտօնութիւններն աղէկ գործածելով՝ հիմայ քաղաքիս ամենէն հարուստ ընտանիքներն են։

Անցեալ դարուն վերջերը Թրիեստ կը գտնէր 25 — 30 հայ ընտանիք, որոնք մեծաւ մասամբ վաճառականութեան կը զբաղէին։ Սակայն ուրիշ արուեստի զբաղող Հայեր ալ կային, ինչպէս ժամագործութեան, նաեւ քանդակարէ։ Ամբողջութեան, սեղանաւորութեան, եւն։ Թրիեստի առաջին ժամագործն էր այս գարնան սկիզբը Միքայէլ Մինասեան, որուն ընտանիքը սկզբնաբար գաղտնացի՝ 1777ին իզմիրէն եկած էր։ Դարձեալ Արարհամ Մինասեան Թրիեստի երեւելի նաւական միջնորդներէն էր, եւ հիմայ գործէ քաշուած է 80 ամեայ։

Դարուս առաջին կիսուն շատ անուանի եղած է Նուսուֆեան Պետրոս, որ երկայն տարիներ մեծ գործունէութիւն ունեցած է Թրիեստի մէջ իբրեւ վաճառական եւ սեղանաւոր. եւ իւր համբաւն ամէն կողմն տարածուած է։ Իբրեւ բժիշկ անուանի էր Աննանեան Գրիգոր, որ Թրիեստի քաղաքական վարչութեան անդամ էր, իբրեւ խորհրդական։ Այս արդիւնաւոր անձն իւր անուշը Թրիեստի եւ ազգիս մէջ անմահացուց իւր դպրոցական հիմնարկութեամբն, յագուտ կաթողիկոս չբաւոր հայ պատանեաց, որուն վրայ ուրիշ անգամ մասնաւոր յօրուածով կը խօսիք։

Մեծ անուն ձգած է Թրիեստի մէջ Փրանկիսկոս Էմիլիան, որուն քուղայեցի ընտանիքն 1779ին Թրիեստ եկած էր։ Փրանկիսկոս Հեր-

ՍԱՏՆԵԱՐՈՍԱԿԱՆ

մէթեան վիեննա ծնած եւ Հոն Մխիթարեանց վանքը մկրտուած է: Ասիկա նոյն Մխիթարեանց եկեղեցւոյ մէջ առաջին մկրտութիւնն ըլլալով, Փրանկիսկոս Ա. կայսրը բարեհաճած էր իրեն կնքապար ըլլալ եւ անոր համար Փրանկիսկոս անունն ալ գրուած էր իրեն. (տես Neue Freie Presse, № 9. Կոյ. 1887.) Փրանկիսկոս Հերմէթ անունի եղած էր իր ճարտասանութեամբը, եւ գրեթէ 15 տարի մինչեւ 1880 թրիետի երկրորդ քաղաքագետ ըլլալով՝ ամէն անգամ քաղաքային ժողովի մէջ ճառարանութիւն մ'ընելուն՝ բոլոր ունեւորաց համակրութիւնն իրեն կը յանկուցանէր, եւ շատ դէպքի մէջ ժողովուրդն իւր սերն ու համարումը նաեւ հրապարակաւ իրեն կը յայտնէր: Ընդամիւս ժողովուրդեան սերն այնպէս սաստիկացած էր անոր կառքին ձիերը քակելով՝ իրենք քաշած տրամած են հանդիսիւ: Իւր պատուար որ ու մանաւանդ անշահասէր բնութիւնն ամէնուն ծանօթ էր, եւ թէպէտ մեծամեծ պաշտօններու մէջ գտնուելով՝ շատ գիւրաւ կրնար հարստութիւն ստանալ, սակայն ամենեւին աչք չուներ հարստութեան. այնպէս որ աղքատ մեռաւ եւ ընտանեացը միայն պատուաւոր անուն ձգեց, զոր իւր որդին հիմայ կը պահէ իրբեւ գլուխ ապագայացումն ընկերութեան մը: Քաղաքապետութեան (municipalité) պալատին մէջ քաղաքն իւր շնորհակալութիւնը իրբեւ մըշտատեւ ապացոյց իրեն մարմորէ յիշատակարան մը կանգնած է:

Գժբախտաբար այս ազգային ընտանիք կամաց կամաց խաղաղաց ու Գերմանացոց հետ ամուսնանալով՝ հայերէն լեզուն բոլորովին կորսնցուցած են ու միայն իրենց անունը մնացած է իրբեւ հայազգի. այսպիսի են՝ Հէրմէթեանք, կարճեանք, Պահատուբեանք, Բասեմեանք, Երամեանք, Մխիթեանք, Քեօթթէրճեանք, Ղազարուսեանք, Արգարեանք (ի Պաշապալովէ). (այս երկու վերջինք նոյն իսկ իրենց անունն իտալացուցած են Այստինուէլլի եւ ի Ժուսթինելլի [Giustinelli] փոխելով):

Բնականապէս վերագոյն գրուածները կարգադրը հետաքրքիր է գիտնալ թէ ի՞նչ էր նոյն Մարաթ Թերեզը պարտուհւոյն արտօնութեանց հրամանագիրն. իրօք ալ արժանի է որ ասիկայ ծանօթ ըլլայ մեր ազգին: Դոյնն իտալերէնէ թարգմանելով՝ Հապէթի յարձր մէկ թուոյն համար կ'ուղարկեմ:

Հ. Մ. Գ.

Գ. Ա. Փիրղալէմեան: — Կոտայք Հոյոյ, Կ. Պոլիս, Յոկր. Կ. Կ. Պերպլերան, 1888, 80, 232 ներս:

Հայ ձեռագրաց յիշատակարաններու յարգն վերջին ժամանակներն ըստ արժանոյն ճանչցուեցաւ մեր գրագէտներէն, եւ իրաւամբը վասն զի ասոնք մեր պատմութեան դատարկ միջոցներն (lacune) կը լեցնեն, նախեանց մատուցանեալ գործունէութիւնը մեզի կը ծանուցանեն, մասնական գաւառի տեղեաց միաբանութեանց նաեւ ընտանեաց պատմութիւններէն բեկորներ մեզի կը հասցնեն, զորոնք ի զուր կը փնտռենք ուրիշ տեղ: Յիշատակարաններու օգտակար գործունէութիւնն վերջին ժամանակները հեղինակներ եւ յօդուածագիրներ գործընդ ջուցընելէն ետեւ՝ ամէն գրագէտ եթէ ուրիշ բան կարող չէ ընել, գէթ ձեռքն ինկած յիշատակարաններն ի լոյս ընծայել կը ջանայ, եւ այսպիսիք արժանի են շնորհակալութեան:

Մենք պէտք ենք անչափա շնորհակալ ըլլալ Արժ. Ղեւոնդ Ա. Փիրղալէմեան ճոռեցւոյն, որ իւր երկպաշուսանակաց ձեռագրահարգութիւններէն քաղած գրական բարեաց մէկ մասն ահա կ'ընծայէ ի վայել զրգրիտաց, Քր. Թ. 1393էն մինչեւ 1468 գրուած Հայ ձեռագրաց մէջէն, որչափ ինք տեսնել կարող եղած է, 276 Յիշատակարան ժամանակագրական կարգաւ դետեղուած կը հրատարակէ Կոստէ Հոյոյ անուն հաւաքածոյն մէջ: Իւրաքանչիւր յիշատակարանի սկիզբը գրուած է թէ ո՞ր ձեռագրի է յիշատակարանն, եւ ի ստորեւ կը նշանակուի թէ ո՞ր կը գտնուի նոյնն, երբ եւ ի՞նչ առթիւ ընդօրինակած է ինքն: Ամբողջ գործոյն մէջ բազմաթիւ ծանօթութիւնք արուեստ են, որոնք մերժ պատմական մեկնութիւնք են եւ մերթ անմահան ուղեւորութիւնէն ստացուած տեղեկութիւնք: Ի կարգի յիշատակարանաց զետեղուած են նաեւ քանի մ'ազգային հեղինակութեանց մէջ արդէն հրատարակուած յիշատակարանք: Չեռագիր մատենք, որոնցմէ առնուած են յիշատակարաններն, գրեթէ ամբողջ եկեղեցական են, ինչպէս Աւետարան, Ճաշոց, Յայտնաւորք, Մշաոց են այլն:

Հրատարակիչն վստահութեան արժանի է իւր ջշգրտութեան կողմանէ, եւ թէեւ ինչինչ տեղեր համառօտած է յիշատակարաններն, սակայն ինքն ալ կը յայտնէ իւր ցան, թէ՛ «... Բայց աւալ, այժմ՝ դժամ յոյժ յոյժ. թերեւս նոյն